

A labdarúgás dunai iskolája. Miért volt a labdarúgás forradalma osztrák–magyar (és –cseh) forradalom?

Amikor Puskás Ferenc huszonöt éves kényszerű külföldi tartózkodás után 1981-ben először jött haza látogatóba Magyarországra, pazar öregfiúk-mérkőzést rendeztek tiszteletére a Népstadionban. Összejött vagy nyolcvanezer ember, akik extázisban ünnepezték az egykori világsztárt. 1981-re már emblematikus személyiséggé vált: „a legismertebb magyar”. Ő képviselte a nagyságot, a „grandeur”-t, egy egész nemzet szemében jelentette a magyar labdarúgás csúcspontját. Egy film is készült az úgynevezett Aranycsapat-jelenségről¹, mert az a nyolcvanas évekre már zsurnalisztikai szinten is egyértelművé vált, hogy nemcsak Puskásék, de az őket megelőző csapatok (Sárosi, Orth, Schlosser stb.) esetében is lényegileg másról, alapvetően többről van szó, mint pusztán labdarúgásról. Akkoriban kezdődött a múlt átértékelése népszerűsítő-tudományos szinten, melynek során néhányan már megpróbálták túllépni a legendákon, s részint szélesebb látómezőben, részint mélyebben próbálták megválaszolni azt a kérdést, hogy minek köszönhető a magyar labdarúgás tündöklése a 20. század első kétharmadában. (Korábban, még a hetvenes években szó sem lehetett minderről, hiszen érinteni kellett volna a népes football-emigrációt, élén Puskással, de mellette ott volt még Kubala László, Czibor Zoltán, Kocsis Sándor, s a későbbiek közül Varga Zoltán, Kú Lajos.)

A filmben Billy Wright, az 1953. november 25-én a magyarok ellen a Wembley-ben játszó angol csapat kapitánya az alábbiakat mondja: „A magyar csapat volt a legjobb nemzeti válogatott, ami ellen játszottam. Játszottam a híres brazilok ellen is, de a magyarok..., az valami egészen más volt. Káprázatosan tehetségesek voltak. [...] Csak rohángásztunk utánuk a pályán.”² Persze az angolok 1953/54-ben a 3:6 és a 7:1 elszenvetésével csak az eredményt érezték a bőrükön, s a következmények öntudatlan áldozataiként kellett volna tekinteni önmagukra, ha egyáltalán tudták volna, hogy mit rejt a múlt, miből is született meg az a világjelenség, hogy magyar football. Persze a világ már akkor is sejtette, hogy itt valami zárt rendszerről, egy több évtizedes kontinuitásról van szó, amit úgy hívtak, hogy a labdarúgás dunai iskolája. A közép-európai iskola.

(A labdarúgás formális és informális iskolái) Iskolák a tudományban és a művészetben valamilyen jelentős alkotó személyiség körül alakulnak ki. Becsvágyó, fiatal emberek, akik többet akarnak tudni, mint a nagy átlag, megkeresik ezeket a mértékadó embereket és megpróbálják ellesni tőlük azt a plusz tudást, amelynek révén aztán egykor ők maguk is meghatározó személyiségekké tudnak válni. És ez így megy nemzedékről nemzedékre, amióta világ a világ. Az egyetem, az *universitas* őseredeti modellje is ebből a műhelymunkából, illetve az iránta támasztott igényből alakult ki.

A labdarúgás persze egy kicsit más. Vannak ugyan mértékadó személyiségek, ezekből idővel edzők válhatnak, de a futballt a múltban a társadalmi élet színterein, nagyrészt a „perifériákon” lehetett megtanulni, pontosabban *eltanulni* gyermekkorban a többi gyerektől, főleg a nagyobb gyerekektől, vagy azoktól a futballistáktól, akik időnként visszajártak gyermekkori játékaik színhelyére, a grundokra, rétekre, parkokba, iskolaudvarokra.³ Részint a jelenben is így zajlik ez a különös szocializáció. Van, aki ellentmondást lát az elmondottak, és a között, hogy a modern világ annak dacára, hogy a futballt szinte bárhol

meg lehet tanulni, mégis kitermelte a futballegyetemeket. Mára már minden futball-nagyhatalom felépítette a maga futballakadémiáját, s a futballnagyhatalomnak korántsem mondható Magyarország is megtette ugyanezt.

A legismertebb talán a Frankfurt am Mainban működő Német Futballakadémia, ahol a lényegét tekintve még mindig azt a német labdarúgó játékfelfogást oktatják, amely az 1954-es világbajnokság megnyerését követően megdönthetetlen doktrínává vált. Tökéletes fizikum, tökéletes atlétikus felkészítés, csak egyetlen cél van, *a győzelem*. Semmi más nem számít. 1954 után ennek aztán meg is lett az eredménye: a játék tökéletes beszürkülése. A beszürkülésben a hatvanas évek nyugatnémet futballja is szép eredményeket ért el, de ami a fantáziátlanságot és a jellegtelen játékot illeti, az NDK labdarúgása járt elől. Amit a csapatok a DDR-Oberliga⁴ meccsein produkáltak, azt egyszerűen rossz volt nézni.

Később persze – a külföldi kritikák hatására – rájöttek arra, hogy valamilyen módon a játékkal is kellene foglalkozni. Így aztán a nyugatnémetek kidolgoztak egy háromlépcsős képzési rendszert, amely az alapok lerakásától az alapok edzésén keresztül a teljesítmény edzéséig tartottak az egészen kicsiny kortól a 14 éves korosztályig. „Leistungstraining” – a teljesítmény edzése – szörnyű akusztikájú szó, amit magyarra lefordítani sem lehet. Az NDK-sok, akiknek nem volt futballakadémiájuk, idegen edzőkkel próbálták megoldani a megoldhatatlant. Számukra ugyanis a futballsikereknek sokkal nagyobb lett a jelentősége, mint az 1954-es vb-n diadalmaszkodó NSZK-nak. Nem túlzás, de politikai létezésük függött tőle. Meghívták a válogatott élére a magyar Sós Károlyt, aki azonban semmit sem tudott kezdeni velük. Elfogadható eredmények születtek ugyan, de a játék maradt a régi. Sok hiábavaló fáradságot takarítottak volna meg, s takarítának meg ma is, ha idejében rájönnek, hogy a futball nem iskolai tanulás, „megtanítás” dolga, hanem szocializációs kérdés.

(Erőfutball – művészi futball) A lényeg egy rövid mondatban foglalható össze, amely a nagy osztrák labdarúgó menedzsertől, Hugo Meislől származik: „A magyarok a labdarúgás művészei.” Ez a mondat tökéletes ellentéte mindannak, ami a németekről a fentiekben leírtunk. A modern futball születésétől kezdődően ugyanis fokozatosan két irányzatra bomlott, az egyik az úgynevezett „erőfutball”, ahol a fizikai képességek alkalmazása dominált, a másik az úgynevezett „football artistique”, a művészi futball, amelynek csúcását egykoron még a nagy rivális, Hugo Meisl szerint is a magyarok jelentették. Az előbbi csoportba elsősorban az angol, a későbbi szovjet és az észak-európai nemzetek labdarúgása tartozik, beleértve a hollandokat is.

S itt érkeztünk el ahhoz a ponthoz, amikor némileg ki kell egészítenünk azt, amit az előzőekben a futball-iskolákról mondtunk. A szónak ugyanis létezik egy másik jelentése is, ami azt takarja, hogy a futball kulturális jelenség, tehát élesen veti fel a – talán okoskodóan hangzik, de – a „világelsajátítás” kérdését. Egy módot, egy járható utat jelent, amit bejárva az emberek megpróbálnak megállni a lábukon a számukra nem minden esetben barátságos világban. A személyiség érvényre jutásának egyik lehetséges módja azok számára, akik ezt a sportot választották. A mód földrajzilag változik, mindenütt más és más. Ily módon a különféle futball-iskolákon tulajdonképpen *futball-kultúrákat* értünk. Futball-kultúrából nagyon sokféle létezett és létezik ma is, amelyek változnak, eltűnnek, helyükbe jönnek újak. Valamikor, a 19. és a 20. század fordulóján kicsirázott a fentiekben említett futball-iskola, amely pár évtized múltán elkápráztatta a világot. A *labdarúgás dunai iskolája*, amit közép-európai iskolának is neveztek. A nevet a szakemberek és a sajtó találta ki, s a világ sportközvéleménye

átvette. Földrajzilag maguk a kortársak is csak nagyon nehezen tudták lehatárolni, de azt hiszem, nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, a dunai iskola topográfiailag az egykori Osztrák–Magyar Monarchiát jelentette. Bécsset, Prágát és Budapestet.

(*A brit iskola születése*) Mi volt az, ami a Duna menti iskolát megkülönböztette a világ többi részének futballjától? Sebes Gusztáv 1955-ben megjelentetett egy könyvet a magyar labdarúgásról. (Nem tudjuk korábban megírta-e már, vagy csak 1954 után, amikor hirtelen rengeteg ideje lett? – az 1954-es berni kudarc után ugyanis menesztették.) „Játékosaink – írja –, ha nem is a pólyában, de egész kicsiny korukban kezdték a labdarúgást, sok olyan jellegzetes tulajdonság felett rendelkeztek, amelyek nélkül klasszisjátékosok el sem képzelhetők. A magyar játékosanyag fizikai és atlétikai képességei mellett a labdarúgás szellemi részében is ritka adottságokat, rátermettséget árult el. A magyar játékost virtuóz technikája mellett, ötletessége, szellemes helyzetmegoldásai, sziporkázó akciószövése és játékának természetes könnyedsége, eredményessége tette elsősorban világhírvé. A magyar játékszellem nem tűri el semmiféle játéksablon bilincseit. A legnagyobb bravúrokra is képes, ha a zöld gyepen kiélheti tehetségét, ha úgy játszhat, ahogyan az megfelel tudásának és játékelfogásának. Játékában tehát fellelhetők a sajátos népi tulajdonságok, mint a küzdőszellem, a bátorság, az ötletesség, a művészi hajlam, a gyors felfogóképesség és a lovagiasság.”⁵

A „football artistique” jellemzőit nem is lehetett volna jobban összefoglalni. A problémát csupán az jelenti, hogy *ma* ugyanez a művészi futball más nemzetekre is elmondható, a dél-európaiakra éppúgy, mint a brazilokra. A magyarázatot a futballtörténet adja meg: ezekben az időkben ugyanis mindezek a nemzetek még az angol-skót mintát követték. A brazilok is. 1873-ban játszották le a világ első válogatott mérkőzését Skóciában az angol és a skót nemzeti csapatok. A meccsen messze nem a maihoz hasonló futballkörülmények uralkodtak. A játékosok nem viseltek egységes ruházatot, a labda is inkább egy felfújt, idomtalan hólyaghoz hasonlított, úgy, mint a középkori futballban. De ami a sporttörténelmi fordulatot előidézte, az a skótok szokatlan játéktílusából eredt. Az angolok, akik a statikus „állófutballt” akarták játszani, igencsak meglepődtek, amikor az ellenfél játékosai nagyot rúgtak a labdába, aztán futottak előre az angol kapu felé. Ahogyan Csanádi Árpád írja *Labdarúgás* című tankönyvében: „[...] a játék elsődleges célját tartották szem előtt: gyors futással és nagy rúgásokkal igyekeztek minél nagyobb teret nyerni az ellenfél irányában.”⁶

A skót találmány hatása nem múlt el nyomtalanul. A „rúgd és fuss tovább” elvét az angolok is átvették, s mivel az idők során ők lettek a futball őshazája, ez a stílus az egész világon megkérdőjelezhetetlen doktrínává vált. Az egész világ átvette, többek között az 1890-es években a brazilok is. A tengerpart városaiba, Rióba, és Sao Paolóba, fehérek hozták be a labdarúgást, s hosszú ideig kizárólag ők is játszották. Brit módon. A brazilok csak akkor kezdtek el igazán jól, a maihoz hasonló utánozhatatlan stílusban futballozni, amikor mintegy negyven év múltán a fekete brazilok is lehetőséget kaptak arra, hogy játsszanak, s hogy megalapítsanak egy egészen kivételes futballkultúrát, amely nagyon hasonlított a közép-európai stílusra. S mégis más utakat járt be, más lett a játékközpontja.

Ez idő alatt a brit stílus dübörgött tovább egy ideig. Mindenütt. Még jelen sorok írójának gyermekkorában is virágzott a szigetországi pályákon, és a dögunalmas kapu elé való ívelgetésben nyilvánult meg. A hátsó alakzatokból valaki egy jól fejelő, magas termetű csatár fejére ívelte a labdát, az lefejelte, s az érkező belső csatárok közül valaki kapura lötte. Ezt váltogatták a szélekre kilőtt hosszú labdákkal. Tény, hogy nagyon jól csinálták. A sematikus szertartás teljes kilencven percig tartott. A nyers fizikai erő dominált. A brit közönség, amely nem tudta, hogy lehet ennél jobb is, remekül szórakozott.

S ez az állapot minden bizonnyal így is marad, ha közben a kelet-európai társadalmak mélyén futball-ügyben forradalmi változások nem mennek végbe. Szinte észrevétlenül nőtt ki a földből egy új futball-kultúra, amiről a világ többi része akkor még nem vett tudomást. A dunai iskola kialakulásában – megfigyelésünk szerint – két tényező lett döntő. Az Osztrák–Magyar Monarchiában kieleződtek a nemzeti konfliktusok, s sokkal rosszabb szociális körülmények váltak uralkodóvá, mint nyugaton. Európa „boldogabb” nyugati országaiban a szociális kérdéseket akkor már állami szerepvállalással igyekeztek kezelni, míg a monarchiában ez késett. A szegénység a nagy iparvárosok, elsősorban Budapest külső kerületeiben, tömegmértékűvé vált, s a szegénygondozás elavult, osztogató, jótékonyásra alapozott módszereivel a nyomort nemhogy megszüntetni, de még enyhíteni sem nagyon lehetett. A felnövekvő ifjúság a nemzeti alávetettség (Prága), a nemzeti másodrendűség (Budapest), valamint a szegénység hármas harapófogójában vergődött. Kitérés utat kellett találni.

(Szociális másodrendűség) Ugyancsak Billy Wrightot idézzük, aki így válaszolt a rendező kérdésére: „Itt vagyok én, a vidéki gyerek, aki az angol válogatott csapatkapitánya lettem. És itt van egy kis ország [Magyarország – T. Z.], amely az élre tör, és megveri Angliát. Látja a párhuzamot? Önök is nagyok akartak lenni, és én is. A futball egy olyan játék, amelyben mindenkinek lehetősége van nagygnak lenni.”⁷ Wrightot hallgatva önkéntelenül felöltik a gondolat: nagygnak lenni annak mellőzésével, hogy valaki magasabb iskolákat járjon, hogy egyáltalán átléphesse egy nagyobb igényeket támasztó és használható tudást nyújtó iskola küszöbét. Főleg abban az esetben, ha az anyagi lehetőségek nem engedik meg formális úton ennek a tudásnak a megszerzését.

A francia szociológus, Pierre Bourdieu oktatásszociológiai munkásságának köszönhetően tudjuk, hogy a mai francia gazdaságban a gazdasági hatalom különféle pozícióinak birtoklása (és az oda nem illők kirekesztése) erősen az iskolai végzettséghez kötött. A régi kapitalizmus világában az „owner”, tehát tulajdonos, vagyona által volt privilegizált helyzetben, míg a modern korban a menedzser a végzettségét igazoló papírok birtoklása révén. „E logika szerint kell értelmeznünk a diplomával igazolt kulturális tőke rentabilitásának növekedését, amellyel az uralkodó osztály elsajátítja a gazdasági mezőt. Ahogyan növekszik az iskolai címek jelentősége azoknak a kritériumoknak a rendszerében, amelyek szerint a vezetőket kiválasztják, úgy válik egyre inkább az iskolai cím a társadalmi osztályok mezője és gazdasági mező közötti fő közvetítővé.”⁸

A magyar labdarúgás kialakulásának kezdeti szakaszában, a századfordulón, ez még nem teljesen ezen a módon működött, de ahogy az idő haladt, ahogy egyre meghatározóbbá vált a gépi nagyipar, egyre inkább felerősödött ez a trend. Ugyanakkor akár-melyik oldalról vizsgáljuk a labdarúgók toborzódásának tömegbázisát, a társadalmi mobilitás szempontjából édes mindegy volt, hogy tőkehiány vagy iskolahiány miatt kellett ennek a nagyon nagy társadalmi csoportnak a kikapukat elsősorban a futballkarrierben keresni. Ráadásul az iskolarendszernek Bourdieu szerint van még egy kevésbé szerethető sajátossága is: a családtól, a család tőkeerejétől függetlenül, a maga mércéje és kritériumai alapján döntheti el, hogy kiből lesz valaki és kiből nem. Aki megbukik a vizsgán, kirekesztődik a kiváltságosok kasztjából, de ez nem mindig az illető személyiség szellemi minőségétől, képességétől, teljesítményétől függ, hanem sok esetben a maga az oktatási rendszer sajátos belső normáitól és működési mechanizmusától.⁹ Jobb volt tehát futballal foglalkozni, mert a zöld gyepen hosszabb távon mindig kiderült, hogy ki mennyit ér. A futball rizikómentesebb karriernek látszott, mint az ingatag értelmiségi lét.¹⁰

(A nemzeti és szociális tényezők összefonódása) Minden szegénységben élő gyerek érezte, s ma is érzi, hogy a kitöréshez a futball elsőrendű lehetőséget nyújt. Nemcsak akkor, amikor már ismert játékosként a pályákon próbálja bebizonyítani, hogy a farkastörvényű világban ő is számít valakinek, hanem gyerekként a grundon, s a városszéli alkalmi pályákon is. A lefojtott ego lázadása ezeken a helyeken több volt, mint egyszerű igény a testedzésre. A háromszínű lobogó szebb, mint a „schwarzgelb”, a cseh és a német gyávább, ügyetlenebb és butább, mint a magyar, az éhező kültelki gyerek ügyesebb a labdával, mint a mindenben dúskáló pesti polgárgyerek.

A csehek az Osztrák–Magyar Monarchiában lemaradtak a magyar és a német elemmel folytatott versengésben. A dualista rendszert a magyar és az osztrák–német liberális burzsoázia hozták létre közös elhatározással, némi nemzetközi segítséggel. A lengyelek, olaszok, románok, szerbek nem is álmodozhattak arról, hogy a Monarchián belül valamilyen önálló nemzetállamuk legyen. A csehek kivételt képeztek, ők álmodoztak, és álmodozhattak is, hiszen a Vencel-korona országainak (Csehország, Morvaország, Szilézia) erre a történelmi múlt alapján – ha nem is annyira, mint Magyarországnak – de jogosultsága lehetett. A kérdést maga a történelem döntötte el a politikai döntések természetéből adódóan: a döntések eredménye nem mindig azonos az azokban részt vevők eredeti szándékaival. A liberális osztrák burzsoáziának, amely az Alkotmánypártba tömörült, úgy ítélte meg, hogy a magyar „életképebb” nemzet a csehnél, vagy a horvátnál. A csehek trializmust szerettek volna, de a Deák vezette szabadelvű-konzervatív magyar politikai elit és az osztrák liberálisok egyetértése létrehozta a dualizmust. Az uralkodó az 1866-os nagy háborús fiaskótól befolyásolva engedni kényszerült. A cseh nemzeti politika az 1918-ig terjedő időszak legmélyebb válságát élte át.¹¹ Az egész cseh nemzet mély letargiába zuhant.

Lett egy lefojtott „nemzeti ego” (tisztában vagyunk vele, hogy tudományosan értelmezhetetlen fogalom), s lett sok kicsi lefojtott ego, több milliónyi kis cseh egzisztencia, akik az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés után a politika terén hosszú évtizedekig nem tudtak kitörni ebből a lefojtottságból. A lefojtott én freudi értelemben az agresszivitás centruma, nem jó annak sem, aki agresszív, s annak sem, aki azt elszenvedi. A csehek több módszerrel igyekeztek ösztönösen kompenzálni azt a hátrányt, ami viszonylagos politikai alávettségükkel járt. Mindenekelőtt a politikával.

Az ellenhatás elementáris erővel akadályozott meg minden parlamentarizmust az ausztriai birodalomrészben: obstrukció hátán az elkövetkezendő évtizedekben (ha nem kellünk nektek, ti sem kelletek nekünk). Az akciókat rendre a csehek szervezték, s mindig találtak is hozzá partnereket, hol az ultrakonzervatív lengyeleket, hol az olaszokat. Ez aztán oda vezetett, hogy Ciszlajtániát egy idő után csak császári rendeletekkel lehetett kormányozni. A másik kompenzációs választ 1867-re az Oroszországból irányított pánszlávizmushoz való csatlakozással adták meg. Az orosz pánszláv agitátorok és ideológusok előszeretettel látogatták Prágát, s ott mindig szíves fogadtatásra találtak. Ez utóbbi állambiztonsági kockázattal járt, s amikor az úgynevezett újcseh mozgalom megerősödött és eldurvult (már a századforduló körül), rendészeti és törvényszéki esetekhez vezetett. Nem csoda, ha az egyik legagresszívabb szláv ideológus, Mihail Pogogyin kedvenc városának tekintette Prágát, amit – felforgató céllal – már 1827 óta rendszeresen látogatott.¹²

(Emberi test és nemzeti történelem a futballpályán) Ugyanazon dolog, a nemzeti megaláztatottság alóli szabadulás egy másik oldala volt cseheknél a testedzés, a sport, ami ugyanakkor gyakran érintkezett a politikával. Tömegméretekben, már ami a résztvevőket illeti, nem is annyira a futball, hanem érdekes módon inkább a tornászmozgalom. A század elejétől a Prágában rendszeresen megrendezett, nagyszabású Sokol-ünnepségek, amelyek

tömeges tornász bemutatókkal voltak egybekötve, a nemzeti eszme szertartásaivá váltak. Ulrika Landfester német szociológus kommunikációelmélete szerint a nyelv, az írás, a kép és a test szoros összefüggésben, *egységben* jelennek meg a társadalmi kommunikáció folyamatában.¹³ „A test »kommunikációs képessége« és »mozgósító ereje« a nemzeti diskurzus során térbeli és időbeli meghatározottságot nyert”. Filip Bláha cseh történész egyik dolgozatában összefüggést állít fel a test térbeli megjelenése és a nemzeteszme manifestálódása között.¹⁴ A Sokol-tornaünnepélyeken¹⁵ ugyanis különféle alakzatokat, sokszor nemzeti szimbólumokat hoztak létre a sportolók több százas, néha ezres alakzatai¹⁶, s maga a kisportolt, egészséges testek, sőt *női* testek (Prágában akkor már az női emancipáció sokkal előrehaladottabb volt, mint a környező országokban) önmagunkban is öntudatot, büszkeséget, magabiztosságot sugalltak: „Na, ilyenek vagyunk *mi*, a cseh nemzet.”

Ez az a jelenség, amit Bourdieu úgy fogalmazott meg, hogy a személyiség valamennyi megnyilvánulása közül a test az észlelhető forma, amely, ahogy mondani szokás „be nyomást kelt”, hiányzik belőle minden jelentéstulajdonító szándék, ezért a test fejezi ki legadekvátábban a személyiség „mélyrétegeit”, „természetét”. A térben, a pályán kibontakozó történések és az ott megjelenő test, a „testi tőke” (Bláha kifejezése)¹⁷ úgy működött, mint egy manapság használatos kivetítő ernyő, rajta keresztül olyan nemzeti tartalmakat lehetett az emberek felé kisugározni, amire a szavak, vagy a pusztá állókép, festmény grafika, alkalmatlanok voltak.¹⁸ A „kivetítés” során, tehát a stadionban megjelenő testeken és történéseken keresztül mítoszok, szimbólumok, (nemzeti) sztereotípiák jelentek meg.¹⁹ „A szemlélő mások testét úgy fogja fel, mint amelyeken saját nemzeti önmegvalósítása végbemegy, pillantásával elsajátítja azokat az értékeket, amelyek aztán a közösségi térben, őt, a nézőt, a nemzeti közösség cselekvő részévé teszik.”²⁰

A cseh, a magyar és a bécsi futballal is hasonló volt a helyzet, mint a tornával, azaz a lényeges különbséggel, hogy a futballban a dráma (Fehérhegy, Mohács, Majtény, Világos), s a hősköltevény (Nándorfehérvár, Isaszeg, Corvin köz) magától jön. A futballban van edzői utasítás, lehet előre megállapított taktika, de „megrendezni”, mint egy tornaünnepélyt – nem lehet. A futballban pontosan az a szép, hogy a saját teljesítményem az ellenfél teljesítményétől *is* függ, s az eredményt a támadás és a védekezés dialektikája határozza meg. (NB.: nem véletlen, hogy sok katonai akadémián a hadelméleti órák keretében a támadás és védekezés viszonyát éppen a labdarúgó-mérkőzések elemzésével oktatják. Az összes csapatjáték közül erre a szemléltető szerepre a futball a leginkább alkalmas, miután a legnagyobb létszámú mezőny a legnagyobb alapterületű mezőben játszik, s ezáltal a független változók előfordulása statisztikailag a legnagyobb.)

Ezért aztán a futballban nem is annyira testek, az atlétikus, egészséges test varázsa a döntő, hanem maga a spontán történés, amelynek lefolyását és végkifejletét előre lehetetlen megjósolni. Most is így van, de a múltban még inkább így volt: a nemzeti tragédia és a nemzeti hős vasárnapról-vasárnapra átélt sztereotípiái is visszatükröződtek, újra átélhetővé váltak a futballmeccseken. Hadas Miklós szociológus a modern idők férfiszerepeiről írt könyvében idézi a Nemzeti Sport 1903. június 12-én megjelent cikkét: „[...] a győzelem mindig kedves, de tízszeresen kedves akkor, ha a magyar győzi le az osztrákot, és hozzá váratlanul.”²¹ Majd ugyanettől a szerzőtől egy másik idézet: „[...] a sportban mindkét fél a küzdőtérre viszi faji kiválóságából fakadó képességeit, s érvényesíti azt, amire a testi erő, ügyesség, leleményesség és szellemi felsőbbisége képesíti. A győzelem nyomán támadó dicsőség az egész nemzet dicsősége, a vereség az egész nemzet veresége. A futball-pálya tribünjeit eltöltő tízezernyi közönség mind átérzi ezt s ez ad olyan rendkívüli erkölcsi jelentőséget a magyar-osztrák legjobbjai mérkőzésének.”²²

(*A futballban rejlő politikai lehetőségek felfedezése*) A sportsajtó döntő szerepet játszott abban, hogy egy idő után az ország politikusai is felfigyeltek azokra a kihasználatlan lehetőségekre és veszélyekre, amit a labdarúgás jelenthetett számukra. Hadas Miklós könyvében olvashatjuk azt a megállapítást, hogy a sportsajtó közvetlen kapcsolatot létesített a sportteljesítmény és a rejtett viszonylagosságban felfogott nemzeti identitás, a „nemzeti géniusz” között, az újságíró „vitézül harcoló magyar fiúkról”, „huszáros magyar rohamokról és rajtaütésekről”, „fel sem becsülhető értékű haditettéről” tudósított, s még azt is kihangsúlyozta, hogy „senki sem engedett a negyvennyolcból”.²³ Aztán a vereség mindennek pont az ellenkezőjét szuggerálta, amikor 1922-ben az Üllői úton az osztrákok az ötvenedik osztrák–magyaron horribile dictu 2:1 arányban (sic!) legyőzték a magyar válogatottat: gyászszertartás, fogukat csikorgató nézők, az osztrákok sírások „elföldelik a magyar válogatottat. „Csoda-e, hogy ezek után, ha temetői hangulat borongott a komoran feketéllő pálya hóval szegélyezett elipszise fölött? A taps zápora csak elmosódott nyári emlékként élt a lelkekben, s ajkaikról elfojtott szitkok szakadtak fel, nem a lelkes biztatások csattogó galambjai szálltak a magyar címerrel ékes válogatottak felé. [...] Ez a közönség mást érdemelt és mást várt a magyar géniusz[tól], amely nem tudta lánggra lobbantania játékos lelkesedés tüzét a nemzeti gondolat szent szolgálatában. [...] Csúf volt, szívet facsaróan fájdalmas az ötvenedik osztrák–magyar labdarúgócsata. A magyar futballtörténelem Mohácsa.”²⁴

Nem járunk messze az igazságtól, amikor azt mondjuk: a magyar válogatottnak azokban az időkben bárkitől ki lehetett kapnia, csupán kettőtől nem, s ezek voltak az osztrák és a cseh válogatottak.²⁵ Ami az osztrákokat illeti, a magyar politikai propaganda már 1918 előtt is felhasználta azok legyőzését a két birodalomrész között vetélkedés háttérharcaiban. Ha egy lépéssel eltávolodunk a futballtól, látjuk, hogy más színtereken sem volt ez másként. Még a színházi életbe is belépett ez az osztrákokat legyőző, felülmúlni akaró aspektus. Ismert jelenség a magyar kultúrtörténetben a János Vitéz című daljáték szárnyalása, a Király Színház legendás előadásának frenetikus sikere. Budapesti hírlapírók, Heltai Jenő és Bakonyi Károly szó szerint a kávéházi asztalon írtak meg egy darabot, amelynek világsikere azóta is töretlen. Petőfi népi eposzának „átoprettesítése” legalább olyan kulturális remekművet hozott létre, mint amilyen maga az eredeti mű, az igazán nagy csattanó azonban mégsem maga a darab lett, hanem a szereposztás. Beöthy László, a színház igazgatója ugyanis Fedák Sárira osztotta János Vitéz szerepét. Egy nőre. A századfordulón.

Tanulmányok tucatjai foglalkoztak már a századforduló magyar belpolitikájával, a parlamenti harcokkal, a kossuthi függetlenségi eszme térhódításával, melynek során a birodalom szétszakítását is követelték széles társadalmi rétegek és kompetens döntéshozók. A véderővita – nem lényegtelen része ennek a küzdelemnek – több stílusos és idomtalan kulturális termék születéséhez is vezetett. A darab Király Színház-beli elsöprő sikerének titkát akkor még nem lehetett megfejtteni. De nem nehéz elképzelni: a hétről hétre tóduló közönség látott a színpadon egy *nőt*, aki katonai karriert fut be, legyőzi a törököket, megmentve ezáltal a francia király trónját, majd öntudatosan visszautasítja azt, hogy „benősülhet” a francia királyi családba (mindenki tudta, hogy a Habsburgokról van szó). Az üzenet, amit a közönség megértett, vagy inkább amit ebből „kihallott”, az volt, hogy egy piros-fehér-zöld zászló alatt harcoló *nő* is jobb katona, mint egy osztrák *férfi*. Persze a János Vitéz esetében túl nagyok az áttételek. A futballban nem. Ott a mez színe egyértelművé teszi a viszonyokat.

S hogy mit értett meg a futball jelentőségéből az akkor regnáló politikai elit? A kép ellentmondásos. A sportokat a dunai iskola keletkezésének időpontjában túlnyomóan férfiak űzik: vívás, lovaglás, vadászat, úszás, atlétika stb. Bizonyítandó a férfiaságot, ami

a 19. század felfogása szerint „egy fokozati kategória felső foka”, a legmagasabb rendű csúcsmínőség, amelynek egyedüli letéteményese az arisztokrata férfi.²⁶ Minden, ami a hagyományos arisztokrata sportok körén kívül esett – ilyennek számított a labdarúgás – más megítélésben részesült, s sportnak nem is minősülhetett. Ideáltipikus eset: az egyébként nagyon atlétikus, igazán sportolói alkatú Tisza Istvánról például nehezen lehetett volna elképzelni, hogy atletizálni, bokszolni, vagy birkózni kezd, miközben jól lovagolt, remek vívóként minden párbajt megnyert. S hogy futballozzon...? Nem valószínű, hogy a gondolat egyáltalán megfordult volna a fejében.

Mondhatnánk, hogy a *konzervatív* Tisza, vagy a teniszben és a lovaglásban kívül sportok iránt egyáltalán nem érdeklődő sok konzervatív arisztokrata éppen konzervativizmusa miatt ignorálta az alsóbb néposztályok eme hóbortját. A válasz nem egyértelmű, sőt inkább azt mondanánk, hogy konzervativizmus, vagy szociáradikalizmus, szociáldemokrata szemlélet vagy liberalizmus, keresztény vagy zsidó származás, stb. és a futball között nincs egyértelmű összefüggés. Talán a legalkalmasabb példa erre Podmaniczky báró esete a rongylabdával.

A történet a Schlosser Imre, a 75-szörös magyar válogatott csatár által életrajzi regényében mély nosztalgiával megénekelt Petőfi téri grunden kezdődött.²⁷ A Petőfi tér – alant még részletesen előhozakodunk vele – mai benyomásaink alapján abszolút alkalmatlan futballozás céljára. Az 1900-as századforduló előtt sem volt sokkal másabb a helyzet. A tér az elegáns pesti társaság korzójául szolgált, ahol egy vaktában elvágott rongylabda nagy károkat tudott okozni a hölgyek toalettjében. A szigorú tiltás és retorzió ellenére a gyerekcsapatok futballozását mégsem tudta semmilyen városigazgatási erőszak megszüntetni. A korzón Podmaniczky Frigyes báró, az akkori Pest Krúdy műveiben is gyakran megjelenő alakja, rendszeres napi sétája közben sokszor álldogált alkalmi közönségként a nem létező partvonal mellett, s örvendezett a „Remény FK”-nak nevezett gyerekcsapat játékának. A csapat vezére a későbbi nagy válogatott sztár, Schlosser Imre volt, a legjobb játékos, már ebben az időben sejteni lehetett benne az őstehetséget. Az agg Podmaniczky báró érdeklődése mellett zajlott ugyanakkor a téren egy párhuzamos dramaturgia is: a csósz – mivel a futball zavarta a sétatér nyugalalmát – bicskájával notórius következetességgel szétvágta, vagy egyszerűen csak elkobozta a fáradságos munkával elkészített rongylabdákat. Egyiket a másik után. Az elkeseredett Remény FK vezetősége merész tervet dolgozott ki.

„Slózi” ötlete volt, hogy bőrlabdát kellene szerezni, amit a csósz *talán* nem merne szétvágni. S kitől mástól kellene rá pénzt szerezni, mint Podmaniczky méltóságos úrtól. Tizenhat korona: elérhetetlenül nagy pénz, de a báró úr bőkezűsége is nagy volt. Schlosser így számol be a tizenhat korona átadásáról, ami a Remény FK számára adott helyzetben a mennyországot jelentette: „Soha másutt, mint a Duna-korzón nem találkoztuk vele. El se tudtuk képzelni a korzón kívül, szemünkben valahogy az alakja összenőtt a dunaparttal. Nem is sejtettük hol lakik, de ha kerestük, mindig megtaláltuk a korzón. Végül szinte jó barátunknak tartottuk, s ő igyekezett ezt a barátságot ápolni. [...] tizenhat ezüst koronát nyomott a markunkba. Tizenhat korona! ... Lelki szemeink előtt azonnal feltűnt a számtalanszor megcsodált futball-labda, amely egy belvárosi kereskedő kirakatából mosolygott ránk [...]”²²⁸

Mi vitte rá ezt a talpig régi vágású, konzervatív úriembert arra, hogy gyerekcsapatokat szponzoráljon. Podmaniczky volt minden, amit elé vitt a magyar történelem. 1848, 1849, szabadságharc tisztí minőségben, megalázó lefokozás és kényszer-katonai szolgálat Milánóban, 1867-ben a kiegyezés egyik létrehozója, 1867 után országgyűlési képviselő, Szabadelvű Párt-i elnök, nemzeti színházi intendáns, akadémiai tag, evangélikus egyházi vezető, ... a sor nem teljes. Talán valami öregkori infantilizmus lehetett a mozgatórugó,

netán megsejtett valamit a nagy távlatokból. (1897-et írunk!) Egyik sem igazán illik a habitusához. S ha választani kell, akkor azt mondanánk, hogy *biztosan* az utóbbi. Hiszen 1873-tól 1905-ig a Fővárosi Közmunkák Tanácsa alelnökeként sokat tett Budapest fejlesztéséért. Ekkor készült el a főváros általános rendezési terve, ekkor épültek ki a körutak és a sugárutak, a dunai rakpartok kiépítése, három Duna-híd stb.²⁹ Várospolitikus volt a szó legnemesebb értelmében.

(*A rongylabda virtuózai*)³⁰ De hogy miért nevezhetők forradalminak azok a változások, amelyek Sebes meghatározásának egyes elemeit, az ötletgazdagságot, a virtuozitást stb. a világra segítették? Mindenekelőtt azért, mert a három országban hamarosan teret nyert a labdarúgásnak egy új válfaja, a *rövidpasszos játék*. A helyzet egyszerű számtanpéldával megmagyarázható: ha egy csapatban több a virtuóz, ötletekkel operáló, kreatív játékos, akkor *ez* a csapat nyer, mert adott idő alatt *ez* a csapat ér többet a labdához. De honnan eredt a „rúgd előre és fuss” szisztéma ellenpontjaként a rövidpasszos játéktípus? Előteszteléseim eredményei alapján tisztában vagyok vele, hogy sokan fogják vitatni, de kénytelen vagyok leírni: a rendszer születését ebből a Schlosser által is nagyra tartott, de végső soron egyszerű kis találmányból, a *rongylabdából* vezetem le.

Nem tudom, ki élte már át valaha azt a kudarcot, amit jelen sorok írója többször, hogy a rongylabda hosszú távon nem irányítható. Nagyot rúgni azért nem szabad vele, mert nem oda megy, ahová akarjuk. S ezzel a kör be is zárult. A századforduló táján a külső Mester utca hosszában végig hatalmas grundok terültek el, nagy létszámú csapatok játszottak rongylabdával.³¹ Ahhoz, hogy rövid passzokkal el lehessen jutni az ellenfél kapujáig mindenkinek hozzá kellett érnie a labdához legalább egyszer. De inkább kétszer. Közben meg lehetett állni, trükközni, cselezgetni, improvizatív passzolgatással eldugni a labdát az ellenfél elől. Egy kicsit meg is alázni. Bebizonyítani, még plasztikusabban kidomborítani, hogy a *jó* én vagyok. A jó, és nem a *jobb*. Az ellenfél tehát nem lehet más, csak *rossz*. A kelet-európai futball mélylélektanában, a kölcsönös megalázottságban és lefojtottságban vergődő személyiségben ez is benne van. Még azt is megkockáztatnám, hogy ez a földolog. A német grundokon – a hetvenes évek elején még lehetett belőle látni párat – az ilyesféle elképzelhetetlen volt. A grund szintjén és a stadionokban egyenrangú partnernek tekintették és tisztelték az ellenfelet: „Hja, man muss *sportlich* sein.”³²

A rövidpasszos játékkultúrát egyik nemzedék adta a másiknak. Persze nem állítjuk, hogy ebben a rövidpasszos játékban teljesen kizárt lett volna a fizikai erő, a sok futás, és a hosszú előreadás. Volt ez is, de a rendszer *lényegét* a rövidpasszos stílus jelentette. A világhír csúcsaira emelkedett Schlosser, Orth, Sárosi, Puskás miért is játszott volna mást, mint a többi magyar akkori élvonalbeli játékos, hiszen a tudományt mindannyian a grundon szerezték. Amikor bekerültek a nagy csapatokba, az idősebb játékosok ugyanezt játszották.

Autentikus forrás: Schlosser Imre, a Ferencváros és az MTK világhírű sztárjának fent már idézett visszaemlékezése. 1897, Budapest, a legendás Petőfi téri grund. A Schlosser által összeverbuált gyerekcsoport rongylabdával vívja mérkőzését egy szomszédos grund csapatával. „Ez a gömbalakú rongy a rongylabda volt. Inkább rongy, mint labda, mert igen nagy jóindulat és költői fantázia kellett ahhoz, hogy labdának nevezhessék. A rongylabda legfontosabb alkatrésze rendszerint egy hazulról elcsent harisnya volt. A harisnyát meg lehetett tölteni különböző, szintén hazai eredetű egyéb rongydarabokkal. Egy ügyes csavarás, egy kevés spárpa és kész volt a rongylabda, amely azok céljaira, akik használták, ideálisan megfelelt: belé lehetett rúgni és a labda szállt. Szállt-szállt, de nem mindig oda, ahova rugni akartuk és sohasem ahová a körülöttünk sétálók szerették volna.”³³

Egy másik, nem kevésbé autentikus visszaemlékezés Olajkár Sándortól, a Kispest válogatott csatárától: „Akkoriban már nagy szó volt, hogyha valakinek ilyen rongylabdája volt. [...] A módja az volt, hogy [...] volt két lánytestvérem. A harisnyákat elcupfoltuk és csináltunk belőle labdát.” S mivel töltötték meg? – kérdezi a riporter. „Ronggyal. De volt, ahol esetleg levágták a disznót, és a szórt összeszedtük és azzal. Mert ez jobb volt, ez már ugrott is.”³⁴ S hogy az olvasó ne kételkedjék a történelmi folytonosságban, még egy idézet. Bányai Nándor, Puskás barátja szerint „az Öcsi” számára ez a kezdetleges játékszer adta az alapképzést ahhoz, „[...] amely kellett a *labdával kapcsolatos dolgokhoz*.”³⁵ S hogy mik voltak ezek a dolgok? Borsi-Kálmán Béla írja Puskásról szóló munkájában, hogy a Real Madrid öltözőjében, a zuhanyozóban, egy darab szappannal is tudott dekázni.³⁶ Egészen elképesztő mutató. Még a nagy Di Stefano és Gento sem tudta ezt a produkciót utána csinálni.

(*Jimmy Hogan Budapesten – Magyarország a világ élén*) A századfordulótól megszaporodott az élvonalbeli csapatok száma. A magyar bajnokság a kontinens egyik legszínvonalasabb bajnoksága lett, ahol az érme sorsát elsősorban a két nagycsapat, a Ferencváros és az MTK rivalizálása döntötte el. A belső sikerek dacára a nemzetközi porondon elért eredmények vegyes képet mutattak.

Az MTK vezetői úgy gondolták, hogy meghívják edzőnek az angol Jimmy Hogant, aki akkoriban edzőként a bécsi labdarúgásban tevékenykedett. Hogan a küldetéses emberek csoportjához tartozott. Mi vitte rá arra, hogy a „Lankashire-i gyerek” – így nevezte magát nyilatkozataiban és írásaiban – Közép-Angliából eljőjön a magyar pusztára, hogy az ottani „bennszülötteket” futballozni tanítsa? 1914-ben átvette az MTK-t, amely 1925-ig zsinórban tízszer nyert magyar bajnokságot. A csúcs az 1917–1918-as év volt, amikor is a csapat 147 gólt rúgott és mindössze csak 10-et kapott 22(!) mérkőzés alatt. Nem mindennapi eredmény. Hogan működését mindig emlegetik, de magára az egész magyar futballra gyakorolt hatása részleteiben kevésbé ismert. Bárki azt gondolhatná, hogy működésének öt éve alatt „átplántálta” a brit stílust magyar pályákra. Nem ez történt, pontosabban nem egészen.

Hogan rendszeresen járta a pesti pályákat (a grundokat is), kutatva a tehetségeket. Csak úgy melleleg ő fedezte fel a magyar labdarúgásnak Orth Györgyöt³⁷ városligeti grundon, és Braun Józsefet³⁸ a VAC csapatában. Később végigedzősködte az egész Európát, 1974-ben halt meg, s egész életében Orthot tartotta a világ legjobb játékosának, mögötte nem sokkal lemaradva az ugyancsak MTK-s Braun Csibit.³⁹ Egy edző – s nemkülönben egy futballista – zsenialitását nemcsak az jelenti, hogy mit csinál, hanem az is, hogy mit *nem*. Hogan pontosan érzékelte, hogy mekkora kincset talált ebben a rövidpasszos, kreatív dunai stílusban. Megtehetette volna, hogy diktatórikus eszközökkel adaptálja a brit futballkultúrát Magyarországon. De nem tette. Hagyta. Maga sem tudta, hogy milyen szolgálatot tett ezzel a magyar futballnak, s főleg a világ labdarúgásának.

Persze azért sok minden megváltozott, ezt lemérhette a világ az MTK páratlan sikerein. Mennyiben? Régi MTK-s szurkolók mesélték a hetvenes években, hogy Hogan nem állt meg a labdánál, kiegészítő sportként a játékosoknak birkózást és ökölvívást is tanított. De mindenekelőtt leszoktatta őket a *főösleges* cselezésről (amit a legjobban tudtak és legjobban szerettek). „Csak olyan sok cselt, amennyi szükséges, s olyan kevés cselt, amennyi csak lehetséges.” Még olyan nagy sztárok, mint Schlosser vagy Schaffer Spéci is megértették, hogy egyből kell adni a labdát, *ha kell*. Egy morzsányi tehát mégiscsak beszívargott a brit futballkultúrából.⁴⁰ Schlosser írja, hogy Hogan „labdaművészetet” tanított nekik. Majd száz év távlatából nehéz lenne rekonstruálni, hogy mi volt ez, mindenesetre

elég különös. *Dunába vizez?* A technika a labdarúgásban előforduló *összes* mozgások végrehajtásának módja – olvasható Csanádi Árpád fentebb már idézett tankönyvében. Hogan a dolgok mélyére látott, s már akkor is tágabb értelmében fogta fel a technikát, s nemcsak a labdához való viszonyt értette alatta.

A húszas-harmincas években aztán megindult a közép-európai iskola, s vele együtt a magyar labdarúgás diadalmenete. A csehek 1934-ben, mindjárt a második labdarúgó vb-n másodikak lettek, s Ausztriában összeállt a Hugo Meisl vezette, s Sindelar neve által fémjelzett „Wundermannschaft” is. Az osztrákok egy 1905-ös magyar megfigyelő szerint még a brit stílusnál tartottak, magas színvonalon üzték, „előbbre tartottak, mint Budapest”, de az 1936-os berlini olimpiai tornán elért második helyezésük már a közép-európai stílus eredménye. A Mitropa Kupa, a BL őse, az egyetlen számottevő torna lett a világon. Magyarországon Orth 1925-ig volt csak a csúcson, de aztán jöttek a harmincas években Sárosi György, Lázár, Titkos, Kohut, Gyetvai, s Cseh II, aki ha akarta, egy egész futballcsapatot tudott kicselezni. Hatalmas sztárok voltak.

Ami botlás a magyar válogatott szereplésében előfordult, az is abból következett, hogy nem azt játszották, amit szoktak. Ilyen volt az 1924-es párizsi olimpián az egyiptomiak ellen elszenvedett csúfos, 0:3-as vereség. Akkoriban már a közép-európai futballban is eluralkodott a profizmus, a játékosok szanaszét játszottak Európában. Félamatőr státuszú, bár kimagasló képességű játékosok érkeztek Párizsba: Guttman Béla, Obitz, Hirzer, Eisenhoffer. Volt bennük szív, *de* – ismét Schlossert idézzük – „[...] az tény, hogy ahányan voltak, annyi ország stílusát képviselték és hogy az összeszokás játékokból teljesen hiányzott [...]” Szóval az egységes kultúra. A futball jórészt szocializáció kérdése.

Vittorio Pozzo, az olasz válogatott szövetségi kapitánya sokkal okosabb volt 1938-ban. Nem akármilyen taktikai zsenialitással kápráztatta el a világot. A párizsi döntőn az olasz válogatott simán, 4:2 arányban győzte le a Sárosival, Lázár Tanár Úrral, Zsengellér „Ábellel” felálló magyar válogatottat. Amely azon a tornán is ugyanúgy a világ legjobb futballcsapata volt, mint az 1954-es svájcin. Pozzo, Hugo Meisl mellett a legnagyobb európai futballmágus, imádta a magyar futballt, s talán még a sajátjainál is magasabbra értékelte a magyar játékosokat. Részlet Török Péternek, a neves szakírónak egy nyilatkozatából: „Ugyanakkor Sárosit és Cseh II-t imádta, tehát ha a magyar válogatott ment ki Olaszországba játszani, odatelefonált a határra és megkérdezte a határrendészetet, hogy nézzék már meg a csoportos útlevelet, hogy van-e rajta Sárosi, meg Cseh, s ha nem volt, lefolyt róla a víz.”²⁴¹

Olaszországban akkoriban ugyanúgy a brit játékmód volt még divatban, mint Közép-Európán kívül bárhol a világon. A nyolcvanas éveiben járó Pietro Rava, a Juventus harmincszoros válogatott balhátvédje, az 1938-as mérkőzés hőse pár éve nosztalgikusan így emlékezett az 1934 és 1938 között együtt játszó csapatra: „A legegyszerűbb taktikát választottuk. Nem tartogattuk sokáig a labdát, és igyekeztünk minél kevesebbet cselezni, hogy a mérkőzés pergő ritmusú legyen. Hosszú, előrevágott labdákkal igyekeztünk játékba hozni az ellenfél büntetőterülete tájékán elhelyezkedő csatárainkat, akik gyorsaságukat kihasználva gólhelyzetbe kerülhettek. [...] Quei bei tempi.”²⁴² Hja, ezek voltak a szép idők. No, de mi ez, ha nem az előréivelgetős skót-angol játék?

Pozzo azonban a döntőn a magyarokat a saját játékkal akarta megverni, mert tudta, ha nem ezt teszi, nem sok esélye van. Sok szó esett az elmúlt hetven évben Pozzo nem éppen egyenes sportdiplomáciai manővereiről, amivel a meccs előtti napokban megpróbálta „bebiztosítani” a győzelmet, valamint a magyar vezetés hibáiról, a tény attól még tény marad: az olasz válogatott a magyarok *saját* játékmódjával iskolázta le magát a magyar csapatot. A mérkőzésről készült rövid híradórészleten leginkább az utolsó olasz gól

mutatja ezt. Colaussi labdát kap a bal szélen, laposan begurítja Piolának, Piola laposan odagurítja az előretörő Ferrari elé, Ferrari előtt üvöltő helyzet, de laposan továbbgurítja a jobb oldalon álló Meazzahoz, Meazza léhetné, de inkább finoman kicselezi a kitámadó Polgárt, majd laposan a mozgásban lévő Piola elé talál, aki kilövi a bal felső sarkot. Szabó Tóni rámozdul, de aztán ledermed.⁴³ A gólnak lélektani hatása van. A magyar játékosok egymásra néznek: hát ezek ezt is tudják? Persze, hogy a közép-európai futballban is a győzelem a fontos, a győzelmet ott is a gól jelenti, csak az nem mindegy, hogy azt *hogyan* rúgják, s főleg nem, hogy azt *milyen trükközés* előzi meg.

(*Kreativitás és innováció*) Örök kérdés, hogy mitől iskola egy iskola, mitől különbözik egyik futballkultúra a másiktól? A brazilok esetében a válasz elég egyértelmű; sokan állítják, hogy a fekete játékosok hozták be a brazil futballba azt a stílust, amivel ma világlétsők, s ami – ha tényleg ezt a stílust játsszák – valóban felülmúlhatatlan. A brazil játék alapja a brazil spottörténészek szerint a *capoera*, ez a kultúrák keveredéséből összeállt folklorisztikus jelenség. „A capoera a zene, a harcművészet, a tánc és a spirituális furcsa elegye, amely az afrikai rabszolgákkal érkezett Brazíliába. A capoerában lakik a feketék eltérő stílusa, amely oly különleges hatást gyakorolt a brazil labdarúgásra.”⁴⁴ – fogalmaz a brazil sztár-röporter, aki az 1950-es vb-n a nemzeti tragédiába torkolló döntőt közvetítette. S hogy a tézis még érthetőbb legyen: „A brazil játékosok kitűnően cseleznek, de még ennél is jobbak a labda fedezésében, az ellenfél megkerülésében, hiszen többet használnak a testüket, mint a labdát.”⁴⁵ Aligha tévedünk tehát, ha az ezekkel szóról-szóra egyező szakértői nyilatkozatok alapján kijelentjük: a futballisták között a legjobb táncos, a brazil labdarúgó, a capoerából keletkezett.⁴⁶ Arthur Zico, 88-szoros brazil válogatott középpályás: „A különleges mozgást, a technikát és a játékindelligenciát ötvöző brazil játékosok élvezhetik a tánc iránti szenvedélyükből származó előnyöket is.”⁴⁷ (Pedig Zico a fehér játékosok közül való volt.)

Rá lehet-e fogni bárkire is, hogy a dunai iskola játékosaként a pályán a tánc elemeiből lett világnagyság. A válasz egyértelműen *nem*. Még akkor is, ha voltak erre a fajta stílusra hajlamos játékosok (a cseh Bicán, Sindelar, az MTK-s Cseh II., Varga Zoltán, Töröcsik). Akkor pedig hol keresendők azok a jegyek, amelyek által Közép-Európa elválik a szigetországtól?

Mennyiségi kérdéssel állunk szemben. A helyes válasz – megítélésünk szerint – az *elemek nagy számában* keresendő. A legszemléletesebb példát egy másik magyar sikersportágból, a vívásból kell kölcsönöznünk. Kamuti Jenő, a magyar törvívó iskola egyik zászlóvivője egyszer arról beszélt, hogy miért lett a magyar kardvívóiskola a világ legjobbjai, holott sokáig az olaszok voltak a műfaj legjobbjai. Miért volt az, hogy 1896-os pesti, úgynevezett millenniumi kardverseny minden számát még az olaszok nyerték, 1910 aztán erre már esélyük sem volt. Nevezzük párhuzamnak, vagy sztereotípiának, egyre megy: Jimmy Hogan korszakos jelenséggé vált a magyar labdarúgásban, a vívásban a sors ugyanezt a szerepet a firenzei Italo Santellire osztotta. Az olasz mester járogatni kezdett Magyarországra, megkedvelte az itteni körülményeket, fantáziát látott a fiatalokban (nem különben, mint Hogan Orth Györgyben és Braun Csibiben), letelepedett Pesten és az olasz iskolából megtanított (Kamuti adata) 7, azaz *hét* elemet (miután az olasz iskola ennyi, és nem több elemből állt). Ez a hét elem elég lett ahhoz, hogy 1912-ben a stockholmi olimpián 12 magyar csapat tag került be az elődöntőbe, ahol aztán magyar vívót csak magyar vívó tudott legyőzni. Mondani sem kell, hogy a verseny további részében is tarolt a magyar delegáció.

Ugyancsak Kamuti adata, hogy később ebből a hét elemből a magyar vívótársadalom kreativitása, a „műhelyekben” folyó innováció következtében összesen 47 elemre bővült a repertoár. Ami Nagy Béla és Bay Béla zsenialitása révén elégséges lett a magyar vívósport szárnyalásához: Fuchs Jenő, Kovács, Gerevich, Kárpáti...

A dunai futballiskola elemeinek száma nem 47, hanem megszámlálhatatlanul sok, senki nem számolta össze, akár több száz is lehet. A grundot, ahogy róla beszélve manapság lekezelően mondják, „a grundromantika” helyszíne, egyfajta kreatív műhelyként kell elképzelnünk, ahol nem oktattak ugyan Santellik, nem voltak nevesített mesterek, de ahol az innováció a maga őseredeti formájában működött.

(Az elnyomott tehetség kibontakozása) A motiváció forrásait, a lefojtottságot, ami minden alkotói teljesítmény mögött ott húzódott Bécsben is, Prágában is Pesten is, a fentiekben elemeztük. A grundon kikísérletezett elemek „osztálysemlegesen” felhasználhatók lettek. Amikor a grund sztárjaiból középszintű, országos, vagy nemzetközi sztárok lettek, megszűntek létezni a különféle társadalmi csoportokat elválasztó korlátok. A csapatban a képesség, a győzelemhez hozzájáruló tudásszint volt a lényeg, nem az a hely, ahonnan a játékosok jöttek. Az ellenfelet kell megverni, nem egymással rivalizálni. Kicsit bonyolultan kifejezve: az lett a feladat, hogy a játékosok vasárnaponként „[...] más és más relációban, azaz egy potenciálisan végtelen relacionális erőterben igyekezzenek győzelemre vinni különös és partikuláris beágyazottságú saját férfiközösségüket.”⁴⁸ (Hadas véleményének némileg el- lentmondva: *kevésbé a maskulin férfierő, inkább a szellemi képességek kihasználásával.*)

De mi történt addig, amíg eljutottak addig a pontig, amikor a futballközösségek demokratizmusa már elbűntette a társadalmi különbségeket? A kispolgárság alsó rétegéből és a munkásságból verbuválódott „grund-társadalom” Európának ezen a kevésbé exkluzív részén kényszermegoldásokra volt ítélve. Ilyen volt maga a rongylabda is, hiszen az angol klubok anyagi ellátottsága, s ezen belül a gyerekek foglalkoztatása már a futballtörténelem kezdet kezdetén sem nélkülözte a „szabályos” felszerelések használatát. Az angol munkáscsaládok relatíve magasabb életszínvonala következtében a bőrlabda megvásárlásához nem kellett a Podmaniczky báróhoz hasonló szponzorok, a családok maguk is meg tudták oldani ezt. A társadalmi-nemzeti képlet egyszerűbb volt a homogén brit nemzeti struktúra miatt, mint Közép-Európában. Minden rosszban van valami jó: ami itt keleten hátrány volt, az egy más területen világverő értékek létrejöttéhez vezetett.

Közép-Európában maradt a harc a kitörésért. A hátrányos helyzetűeknek, s a halmozottan hátrányos helyzetűeknek tömegei futballkarrieréről álmodoztak. Ha valaki Bécsben történetesen cseh volt, a létminimum határán tengődő munkás, s ráadásul még zsidó eredetű is, annak ugyancsak nyomós oka volt a bizonyításra. A zsidó tehetség tömeges megjelenése a futballban tipikus, a közép-európai régióra jellemző sajátosság. Pesten ezek a játékosok nagyrészt az MTK-ban gyülekeztek, de pontosan abban rejlik a helyzet sajátossága, hogy mindenütt, még a rivális Ferencvárosban is megtalálhatók voltak.⁴⁹

Bécsben a „grundromantika” főleg a X. kerületben, a Favorit munkásnegyedben, valamint a „vörös” Heiligenkreuzban virágzott (az utóbbiban épült meg később a „Hohe Warte”, sokáig a nemzeti stadion, több tucat későbbi osztrák–magyar viadal színhelye). A Favorit negyedben összpontosult a bécsi munkásság cseh származású része, valahol félúton az osztrákká válás és a cseh nemzeti jelleg megtartása között.

Matthias Sindelar, az osztrák futball legendás alakja, maga volt ez a többszörösen hátrányos helyzet. Morva származás, első világháborús hősi halott apa, gyerekeit egyedül nevelő mosónő anya, szűk munkáslakás, szegénység, a bécsiek lenéző viselkedése a „Ziegelböhmek-ök”⁵⁰, a „vályogvető csehek” iránt. József Attila, Orth György, bizonyos vonásaiban Varga Zoltán alappozíciója. Mélyen proletár sors.

Sindelar a Quellenstrasse-i grundon, életrajzírói szerint a „Gstätte-n”, azaz „az elvadult térségen” találkozik először a rongylabdával (bécsiül „Fetzenlaber!”). Szézületes cseleket konstruált, amikkel az „örületbe kergette a társait”.⁵¹ Sindelart felröpítette káprázatos

tehetsége. Nem feladatunk a teljes eredménylista felsorolása: Sindelar, Hugo Meisl és a rövidpasszos (holt területeket bepasszoló) játéktípusú Wundermannschaft a harmincas években a közép-európai forradalom egyik motorjává vált. Ahogy az angolok 1953-ban Puskásék esetében sem tudtak mit kezdeni ezzel a holt tereket bepasszoló játékkal (amelyekre valahonnan mindig megérkezett a magyar csapat egyik játékosa), ugyanúgy tehetetleneknek bizonyultak az olasz, német, argentin, uruguayi, svájci védelmek a Wundermannschafttal szemben is. De a sok vályogvető csehből számosan lettek első osztályú labdarúgók, köztük a cseh futball másik legendás alakja, Josef Bican is, aki a szomszéd utcában lakott a Favoriten-ben.⁵²

Az 1934-es olaszországi világbajnokságon kettejük együttműködése esélyessé tette Ausztriát a világbajnoki cím megnyerésére. Nem lettek világbajnokok, holott nekik állt a szekér rúdja. Josef Bican, a csapat egyik nagy sztárja egyik későbbi nyilatkozatában egyértelműen Mussolini politikai manipulációjának tulajdonította azt, hogy az osztrákok Milánóban elvesztették az olaszok ellen az elődöntőt, és kiestek. Az olasz rendezők Mussolini nyomására a svéd Ivan Eklindet jelölték a meccs vezetésére. Bican: „A mérkőzés játékvezetője szemérmetlenül végigcsalta az egész mérkőzést. A legszembetűnőbb eset az volt, amikor az ellenfél játékosa kapusunkat a labdával együtt a hálóba lökte. A bíró gólt ítélt, holott szabadrúgást kellett volna ítélnie. Ez a volt a világbajnokság legkülönösebb *öngólja*.”⁵³

A két osztrák-csehnek, Sindelarnak és Bicannak vesztesként kellett elhagyni a pályát. (Egyébként Sindelar és Bican a „két dudás egy csárdában” szindróma alapján személyesen rossz viszonyban állottak egymással.) Pár nappal később legfeljebb azzal vigasztalódhattak, hogy a döntőt a dunai iskola másik tagja, Csehszlovákia vívta az olaszok ellen, s zseniális játékuk ellenére 2:1-re kikaptak. A mérkőzést ismét Eklind vezette, és ugyanúgy elcsalta, mint a milánói mérkőzést. Prágában a hazatérő csapatot mégis a *valódi* győztesnek kijáró barokkos bevonulási prosekcióval fogadták. Oldřich Nejedlý, a Sparta Praha legendás csatára, az 1934-es vb gólkirálya: „A megérdemelt világbajnoki címtől fosztott meg bennünket a játékvezető.”⁵⁴

S a bécsi zsidók? Külön csapatba tömörültek. A Hakoah Wien 1925-ben osztrák bajnokságot is nyert. Tagjai között magas számban magyarok, Guttmann Béla, Schwarz Ernő, s a magyar válogatottságot is sűrűlő kapus, Fábíán Sándor. S a csek-morva zsidók? Majd minden városban alakult egy „Makkabi” (ivritül „Az Erő”). A Makkabi Brno egy idő után szinte csak magyarokat alkalmazott, zsidókat, keresztényeket vegyesen. Üzleti vállalkozásként működtek, legyőzték a Juventust és a Real Madridot is. S hogy ebben a keveredésben ki kire volt hatással? Mindenki mindenkire. A dunai iskola egy szellemi közösségként is felfogható. Sindelar például többször nyilatkozta azt, hogy játéktípusára a legnagyobb hatást Konrád Jenő és Konrád Kálmán gyakorolták.⁵⁵ Az MTK-s Konrád fivérek fiatal korukban a bácskapalánkai (!) futballban bontogatták a szárnyaikat.⁵⁶ Ma már nem valószínű, hogy bárki is keresné ezt a helyet a futballtérképen. Ami pedig a dunai iskolát illeti: ez az utóbbi tény a maga abszurditása révén végérvényesen bezárja a fentiekben általunk felrajzolt kört.

(Globalizált labdarúgás) A világ labdarúgása a semmi felé halad. Ennek oka nem – vagy csak részben – a profizmus. A húszas évektől is mindenütt profizmus volt már a világon. Orth, Cseh II, Sárosi, Puskás, vagy Beckenbauer, Maradona, Lionard Messi, teljesen mindegy. Az utóbbi hármat viszont úgy kell tekinteni – s ez nagykülönbség –, mint eszközöket egy világméretű pénzügyi tranzakcióban. Az üzleti hálózatok dominálnak. Sokan vannak, és erősek. Harcolni nem érdemes ellenük, tudomásul kell venni, hogy belőlük áll

a világ. Azért okoznak kárt a labdarúgásnak, mert számukra az üzleti siker a pályán *minden áron* kicsikarandó győzelem függvénye. Ettől függ a hirdetésekből befolyó bevétel, a mezek, zászló, jelvények, poszterek és egyéb csecsebecsékből származó jövedelem. A labdarúgás-bizniszben lehet pénzt mosni, választói voksokhoz jutni, adót elkerülni. A lényeg csupán egy soványka gól a 93. percben. Hogy azt mi előzi meg, nem érdekes.

A játékosok a csillagászati fizetések miatt önként vállalják ezt az eszköz szerepet, s nyíltan hirdetik, hogy ami a futball legfőbb értéke, a *játék*, mellékes. Paul Breitner, az 1974-es világbajnok német labdarúgó: „Számomra a futball már nem játék. 90-95%-ban üzlet, showbusiness. Így kell ezt nézni. Számomra a futballnak más törvényei, más törvényszűrősegei vannak, mint amilyenek fiatal koromban voltak, vagy amilyenek egy amatőrnek vannak. Profi vagyok, ezzel keresem a pénzem, ebből tartom el a családomat.”⁵⁷

A világbajnoki döntők az utóbbi húsz évben közepes színvonalúak, vagy csapnivalóan unalmasak voltak. De maguk a világbajnokságok is. Például az 1990-es olaszországi. A visszafogottságáról egyébként sem híres, neves szakíró, Hegyi Iván egyszer így fakadt ki, nyilatkozatában négy mondatán belül négyszer használva az „unalmas” szót: „Az 1990-es olaszországi vb minden idők legrosszabb világbajnoksága volt. [...] A brazil csapat katasztrofálisan unalmas volt, annál unalmasabb csak a holland volt, az Európa-bajnok. Minden idők legunalmasabb csoportjában szerepelt. Az angol–ír–holland–egyiptomi négyesnél unalmasabbat, visszataszítóbbat, futballellenesebbet már nem is lehetett volna elképzelni.”⁵⁸ Védelmek sematikus harca, ársítózó brazil tv-riporterek, a lelátókra sorozatban felvágott labdák.

Valamikor, Angliában, a futball történelmének hajnalán, volt kilenc csatár, velük szemben mindössze egy(!) védő, plusz a kapus. A szakirodalom úgy tartja, hogy ez a ma már elképzelhetetlennek tűnő felállítás azért lehetett így, mert gyengék lehettek a csatárok, s egy jó képességű hátvéd egymagában is el tudott bánni mind a kilenccel. Lehetett is benne valami, hiszen pár évtized múltán – nyilván a csatárjáték fejlődése miatt – már kéthátvédes rendszert vezettek be, amit követett a WM-rendszer, amikor már a középfedezetet, a „centerhalfot” hátravonták.⁵⁹ A 1950-es évek elején Bukovi Márton feltalálta, Sebes továbbfejlesztette a 4–2–4-es szisztémát, ami nagyon sokáig uralkodott. Ami viszont a 4–2–4 után történt, az számomra mind a mai napig maga a kaosz. Csak egy dolog tiszta: *a hangsúly a védekezésen van*. A rémálom kezdete olasz klubhoz, az Internationaléhoz köthető. Helenio Herrera, az Inter edzője kitalálta a catanacciót, az abszolút védekező magatartást. Ha az ellenfél játékos a labdához jut, egyszerre négy Inter-játékos veszi körül, s addig rugdossák, amíg az ellenfél labdát veszít, vagy fizikailag harcképtelenné nem válik. Mára már – s a dél-amerikai vb-n is ez várható⁶⁰ – a piramis a feje tetejére állt. Egy csatár, a többi védő, vagy védőfeladattal ellátó megmagyarázhatatlan szerepkörű „mindenes”.

Végső soron ez felel meg a globalizált futball igényeinek. A biztonságra törekvés. A mérkőzés két hadvezér, a két edző taktikai harcának folyamata. Többek között azért olyan unalmas. Ember ember ellen, fizikai erőszak fizikai erőszak ellen. A kapuk előtt a védelmek „láncokat” alakítanak ki, van négyes, ötös, sőt hatos lánc. Gyermekkorom játéka jut eszembe: „Adj király katonát! Nem adok. Ha nem adsz, szakítok. Szakíts, ha bírsz!” Semmi köze a labdarúgás eredeti rendeltetéséhez, a kreatív játék szemléletéhez. Leginkább az 1954-es nyugatnémet doktrínának felel meg, amely az erőt állította a játék helyett a pályára. 1954-ben a svájci Spießben, a németek szállásán a csapatorvos különféle szőlőcukor-koncentrátumokkal (s még ki tudja mivel) erősítette a német csapat erőállapotát.

Maguk a játékosok is ennek a szellemnek megfelelően választódnak ki. Az erősek bent maradnak, az okosak, de gyengék szóba sem jönnek. Nem célom, hogy cikkem olvastán bárki is szociáldarwinizmussal vádoljon meg, de ez a rendszer egészen más embertípus érvényre jutását segíti elő, mint amilyenek Schlosser, Orth, Sárosi vagy Puskás voltak.

(Aki közül az első kettő vézna, beteges gyerekként kezdte.) Elég, ha annyit tudnak, hogy kibrusztolják a soványka győzelmet. A zsákutca, amelybe a világ futballját a gazdasági érdekek kormányozták, még nagyon hosszúnak látszik. Túl későn fogják észrevenni, hogy vissza kell fordulni a kályhához, s tanulmányozni kell egy régen elfelejtett rendszert, a labdarúgás dunai iskoláját. Menteni, ami menthető. A kapuk elé vont láncok feltöréséért folytatott versengésben az erőt és az egyéb atlétikai képességeket már nem nagyon lehet tovább fejleszteni. Egyszer minden véget ér, még az atlétikában is. Az emberi szellemi kapacitás kihasználásának határai viszont végtelenek. Az erős és rettenthetetlen gladiátorok helyett erős, de az ellenfelet szellemiekben legyőzni akaróknak kell érvényre jutni.

(Az *innováció elapadó forrásai*) Jelen napjainkban Magyarországon is egymás után alakulnak a futballakadémiák a nyugati üzleti futball igényeinek megfelelően, nagy anyagi ráfordítással, nagyon nagy szervezethez, az ellátottság magas színvonalán. Néhány kiragadott mondat a Bozsik Akadémia szakági képzési programjából: „A labdarúgó sportági képzésünk célja olyan sokoldalúan felkészített játékosok kinevelése, akik képesek a nemzetközi futball elvárásainak megfelelni. [...] Technikai edzéseinken játékosaink elsajátítják a labdarúgásban használatos technikai elemeket, ezeket megtanulják különböző játékhelyzetekben gyorsan és pontosan végrehajtani, eredményesen alkalmazni [...] A taktikai képzés keretén belül az elméleti és gyakorlati oktatásban megtanulják a játékosok a különböző játékrendszerek sajátosságait, posztjuknak megfelelő feladat megoldási formákat, az együttes csapatmozgásokat támadásban és védekezésben. [...] A kondicionális fejlesztés területén fő hangsúlyt kap a mozgáskoordinációs képességek, gyorsaság, mozgékonyaság fejlesztése. Ennek érdekében speciális gyakorlatsorokat és programokat használunk a napi munka során.”⁶¹

A Puskás Akadémia pedagógiai programja 69 oldalon a neveléstudományok magasiskolája. Önállóság együttműködés, nyitottság, sokszínűség, humanizmus, esélyegyenlőség, közösség, türelmesség, személyiség, szakszerűség, korrektség, tisztelet, munka, empátia.⁶² Valóban gyönyörű dolgok. Minden, ami szem-szájnak ingere. Nemkülönbön a sportági program, ami a többi akadémiaéhoz hasonló. S az ember mégis érez egy nyomasztó féloldalasságot. A manapság lenézett grundok technikailag és installációjukat tekintve primitív műhelyecskéknek látszanak a mai fejlettséghez viszonyítva, de az előbbieket annak idején mégis az *innováció* műhelyei tudták lenni. Nemcsak tananyagot sajátítottak el benne, hanem a *semmiből alkották meg* a magyar (oszttrák és cseh) futball több száz elemét, rafinált, zseniális megoldásokat, cseleket, lövésfajtákat, a labdakezelés, az ellenfél „átverésének” több száz furfangját. Amit aztán a legtehetségesebbek világszintre emeltek.

A mai iskolák nagy hibája, hogy nincs meg bennük ez az *innovációs tartalom*, nem találnak ki bennük semmit, hanem a már meglévőt oktatják tanmenetszerűen, a mai világfutball igényeihez alkalmazkodnak, azok piaci rendszere számára akarnak kiképezni harcosokat. Hadas Miklós terminológiáját használva: túlteng bennük a „legitim férfiasság”, az iskolák kísérletet tesznek ennek a legitim férfiasságnak az „újra kisajátítására”⁶³ egy magasabb szintről mozgatott üzleti stratégia szolgálatában. A mai futballvilágban elszaporodó akadémiai nem igazi egyetemek, mert nincs műhely-karakterük, úgy, ahogy az egy egyetemtől a szó őseredeti jelentésében elvárható lenne. A megtanulandó elemek nem szaporodnak, számukat tekintve állandó szinten maradnak, az innováció forrásai elapadnak, s a kör bezárul: a játékokban minden kiszámíthatóvá, ezáltal unalmassá válik.

Valahol, az 1970-es évek közepe táján utat tévesztettünk. A visszatalálás nehéz. Főleg azért, mert – mint ahogy a fentiekben láttuk – az 1900-as évek eleje óta, amikor a közép-európai stílus szerves fejlődés keretei között létrejött, mások voltak a társadalmi körül-

mények. Esztelenség lenne azt javasolni, hogy vezessük be újra a nyomort és az etnikai lefojtottságot. Társadalompolitikailag pont az ellenkezője a cél. A feladat más miatt is nehéz. Mindenekelőtt a legapróbb részletekig össze kellene gyűjteni, hogy mi is volt ez a dunai stílus. Aztán valahogy megtanítani, bár tudjuk, hogy ez ellentmond annak a véleményünknek, hogy a futball szocializáció kérdése. A ma divatos futballiskola csupán egy vékony szegmense a szocializációnak. A gyűjtőmunka pedig a megszállott botanikuséhoz hasonlít, aki tudja, hogy az őserdő mélyén létezik még egy kipusztultnak hitt növényfaj. Tudja, hogy van, de az őserdő mérhetetlenül nagy. Nagyon mély a múltaknak kútja. Nem is olyan régen még itt járt közöttünk valaki, aki talán tudott volna tenni valamit ebben az ügyben, merthogy ő maga volt ez a titokzatos növényfaj. Varga Zoltánnak hívták.

(A labdarúgás Mozartja. Megkésett nekrológ) A nevet az újságírók akasztották rá. De jobban nem is lehetett volna kifejezni a lényegét. Mert van Haydn, Beethoven, Bach, Schubert, de Mozart csak egy van. A virtuozitása folytán. Varga Zoltán virtuóz volt a szó művészi értelmében. Ami a művészi cizelláltságot illeti, – többek véleménye szerint is – ő volt a dunai iskola létezésének csúcsa. A legszebb az volt benne, hogy minderről halvány sejtelve sem volt. Szerintem az aranycsapat játékosainak sem. Az ötvenes évek válogatottja egyértelműen ennek az iskolának volt a diadala, ugyanebben a rendszerben képzelhető el az 1966-ban a brazilokat megverő válogatott, s utolsó fellobbanásként a Nyilas, Ebedli, Töröcsik által fémjelzett 1978-as csapat is. (Détári Lajos pár évvel később már magányos farkasként kalódozott Magyarországon, a dunai típusú játékfelfogás „elfejlődött” mellőle.)

Ami Varga Zoltánt a világ egyik valaha élt legnagyobb labdarúgójává tette, mégsem csak a labdával való bánás akrobatikus képességei miatt történt. (Saját túlzó véleménye szerint azt „meg lehet tanulni”). Rendelkezett egy olyan képességgel, ami csak a legnagyobbak sajátja. Hadvezéri agya volt. Hasonlatos a legnagyobb stratégákéhoz, akik állnak az ütközet forgatagában, amely az egyszerű katona számára maga a káosz, s különleges szellemi adottságaiknál fogva érzékelik, hogy mi volt húsz másodperccel korábban, s mi lesz tíz másodperccel később. Az agyuk a térség – jelen esetben a futballpálya – minden sávjában történeteket képes folyamatosan feldolgozni. Tudja, ki hol van, merre megy, hova fog érni. Bepasszol egy üres teret, s oda megérkezik valamelyik játékos. Ez a képesség nem jön át a képernyőn, a lelátóról sem látszik. Igazán csak játékostársként, játék közben a pályán érzékelhető a maga tökéletességében.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején, Pesten egymással rivalizált két kispályás futbalcsapat. Az Eötvös Collegium (ELTE-válogatott néven is futott), valamint a TTK-válogatott. Hol egyik győzött, hol a másik. A mérkőzéseikre a pesti belterjes futballvilág különféle figurái jártak. (Az 1938-as csapat kapusa, Szabó Tóni is, hatvanévesen, kampósbottal, rosszul öltözötten.) Hírük volt. Amikor kikerültek az egyetemről, megszüntették a rivalizálást, egyesültek, s Expressz néven játszottak tovább. Körülbelül 2005 óta, ez a csapat ELTE Old Boys néven jött össze rendszeresen, különféle tornákon, alkalmi találkozókon. Nem volt szakadt, szabadidős társaság. A csapat tagjai közül sokan még mindig körülfutják a Margit szigetet...

Ahogy múlt az idő, az egykori fiatal játékosokból Kossuth-díjas művészek, egyetemi professzorok lettek, de a játék maradt. Mivel az egyetemen oktatóknak volt némi ráhatásuk, rendszeressé váltak az ELTE-hallgatók elleni mérkőzések. Fej-fej mellett. Hol egyik fél győzött, hol a másik. Aztán egyszer csak, valamikor 2006 táján, a menedzsmentnek⁶⁴ eszébe jutott, hogy nagygyűléssel is ki lehetne egészíteni az ELTE Old Boyst. Jött az MTK-s Fülöp Ferenc, Fenyvesi Máté és Szőke Pista a Fradiból, s jött Varga Zoltán. Az egyetemi professzorok fúziója a labdarúgás professzoraival. Szép évek következtek.

Zoli feloldódott a csapatban. Nehéz élete volt, sokan kihasználták. Itt azonban senkitől sem kellett tartania. Örültünk, ha a pályán van. Mérkőzések után sörözések, közös meccsnézés, vacsorák... Csizmadia Miklós, akinél a 70-es években kevés jobb kispályás futballista játszott Pesten, egy 2006-os kápolnásnyéki tornán négy gólt rúgott zsinórban. Megkérdezték, hogy hogyan volt: „Az egész meccsen négyszer rúgtam a labdába, mind a négy gól lett.” No, persze. Mind a négy gólpasszt Varga Zoli adta.

Két dolog kimaradt a Sebes által összeállított listából. Az első több mai sztárjátékosban is megvan. Nemcsak azt kell tudni, hogy mit *kell* csinálni egy adott helyzetben, hanem azt is, hogy mikor kell *nem* csinálni semmit. Zoli ebben is többször megmutatta, hogy átlagon felüli. Egy lépés hátra, ezzel megnyílt az út valaki más előtt, s ez a váratlan húzás teljesen új dimenzióba helyezte a játékot. Csak a legnagyobbakban van meg az a szellemi adottság, hogy időben és térben egyszerre tudják „olvasni” a játékot. Ezzel a képességgel a magyar futball fénykorában nagyon sok játékos rendelkezett, arányaiban sokkal több, mint ma, s valójában ez adta az akkori játék káprázatos változatosságát. A váratlan helyzetek kialakítására csak az képes, aki a játék egészének változásait térben és időben folyamatosan képes feldolgozni. Ma lámpással sem lehet ilyen játékosokat találni. Legalábbis nem azon a szinten, ahogy Varga Zoli. Hogy Magyarországon nem, az a magyar labdarúgás jelenlegi állapotát tekintve teljesen természetes. Aki ma NB II-es, az 1970 táján megyei kettes, ha egyáltalán lehetett. De a BL-szintű csapatokban sem igen vannak ilyenek. Évek óta erőltetem a szemem, hogy lássak egyet, de nem látok. Azazhogy... talán mégis...

1986, Mexikó. Az argentinok az angolokkal játsszák a negyeddöntőt. Diego Maradona labdát szerez, majd végigszáguld az egész pályán, kicselez négy angol játékost, ötödiként a kapust, majd a hálóba rúgja a labdát. A produkció a futball történetének egyik legnagyobb mozzanata lett. Úgy, mint Pelé „mell-levételes” gólja 1970-ben ugyancsak Mexikóban, vagy Puskás „visszahúzó” gólja a Wembleyben a legendás 6:3 alatt. Jorge Valdano, a Real Madrid argentin válogatott csatára, Maradona mellett baloldali ék az emlékezetes angolok elleni 2:1-es mérkőzésen: „Diego a meccs után azt mondta nekem: »... amikor vezettem a labdát, végig tudtam, hogy *te* futsz mellettem a bal oldalon. Gondolkodtam, hogy leadjam-e, de aztán úgy határoztam, nem adom le... « Ilyen játékos volt Diego. Csak az igazán nagy zsenik tudják ezt. Nem azt látta, hogy egy *kékmézes* játékos fut mellette, hanem azt hogy *én* és nem más.”⁶⁵ Nagy valószínűséggel ilyen volt Orth György és Schlosser Imre, s az aranycsapat hat világlklasszisából legalább négy: Puskás, Bozsik, Hidegkuti, Kocsis Sándor.

Zoli nem szerette, ha szembe dicsérik, azt pedig kifejezetten utálta, ha ajnározzák. Valószínűleg hátsó szándékot érzett benne. Az előbbi esetben vagy hallgatott, vagy hosszasan magyarázkodásba kezdett, ez meg az ezért meg azért nem így van. Az ajnározás azonban rövidzárlatot idézett elő. Ilyenkor megváltozott, s olyan lett, amilyen a híre: tüskés, sértődött, aszociális, majdhogynem ellenséges. Ma már tudom, hogy nem kellett volna, de egyszer megmondtam neki, hogy igaza van az újságíróknak, te voltál a labdarúgás Mozartja, s te vagy a dunai iskola történetének csúcsa. A hatás kriminális volt, összegömbölyödött, mint egy sündisznó. Ez az állapot körülbelül tíz percig tartott. Az utóhatás sokkal tovább. Valahányszor találkoztunk, mindig megkérdezte: „Mikor fogod már egyszer elmagyarázni, mi az a dunai iskola?” A kérdésben eleve benne volt: bármit mondasz, semmit sem hiszek el belőle. „Nincs itt semmiféle iskola, vannak egyes srácok, és kész. ... Még Skóciában is.” A szemüvege mögül pislogott ilyenkor, ugyanazzal a gyerekes félmosollyal, ami a róla készült – szerintem – legjobb fotóján is látszik. Azon, amelyet az urnája fölé helyeztek, amikor felravatalozták a Bazilikában. Mikor mesélem el? Majd később. Hosszú...

2010. január 29., este körülbelül 9 óra, BEAC-sportcsarnok. Az ELTE Old Boys játszik a hallgatói csapattal. Látható az ELTE honlapján egy rövid filmösszeállítás a mérkőzésről. Az Old Boys 4:2-re vezet, utolsó percek. Zoli a balhátvéd helyén labdát szerez. Jól látszik, amint fel sem néz, csak puhán előreíveli. A labda hosszan száll a légtérben a fejek felett. Majd megérkezik. Nem túl gyorsan, nem túl lassan, úgy, ahogy kell. Jelen sorok írója – teljesen szabadon – jobbal leveszi, majd balossal (a rosszabbikkal) – ajtó ablak nyitva – fölédurantja. Nem nagyon, pár centivel, de fölé... S ezzel elrontja egy nagy világsztár életének utolsó dokumentált kísérletét, hogy gólpasszt adjon.⁶⁶ Egy zseni, és valaki, aki a középszer és a tehetség közötti skálán valahol az alsó kétharmadban helyezkedik el. Ha jó a jobb láb, nem jó a bal, ha gyors, nem elég kemény, ha kemény, nem elég jól cselez... Nem lehet minden úgy együtt, ahogy a dunai iskola egykori játékosaiiban együtt volt. Akik még azt is képesek rögzíteni, hogy valaki a pálya egy nagyon távoli pontján négy másodperc múlva szabadra fog futni, s arra is képesek, hogy ezt technikailag tökéletesen reagálják le.

Hát, Zoli, ennyit a dunai iskoláról. Vázlatosan. A többit majd odaát. Sokszor eszembe jut: milyen pályák is lehetnek arrafelé? Mert biztosan tudom, hogy vannak. Milyenek ott a futballkörülmények, mennyire zöld a fű, mennyire fehérek a vonalak? Alsóbb osztályokban (szégyenszemre) lyukas-e ott is a háló? Néha azon kapom magam, hogy – túl a hatvanon – egyre nő bennem a kíváncsiság. Még pár hét, s elkezdődik a nagy braziliai seregszemle.⁶⁷ Biztosan tudom, hogy ez sem lesz jobb, mint az előzőek. De azért örülünk neki. Nagyon más, mint amilyent szeretnél, de mégiscsak a *miénk*. De egyszer majd jó lesz. Valahol, valamikor.

JEGYZETEK

- 1 Aranycsapat. Színes magyar dokumentumfilm, 130 perc. Rendezte: Surányi András. Forgalmazó: MOKÉP Rt., 1983.
- 2 Uo.
- 3 Kocsis Sándorról jegyezték fel, hogy még válogatott labdarúgó korában is visszajárt a ferencvárosi grundra, s annyira belefeledkezett a játékba, hogy még az edzésekről is elkésett. Varga Zoltánnal ugyanez volt a helyzet: nemzetközi híru játékosként rendszeresen kijárt a Károlyi-kertbe, vagy a Bástya utcai grundra, hogy „cselt tanuljon” az ott játszó utcai vagányoktól.
- 4 1963-ig a nyugatnémet első osztályú bajnokságot is Oberligának nevezték, ekkor vezették be a ma is használatos „Bundesliga” elnevezést.
- 5 Sebes Gusztáv: Magyar labdarúgás. Sport Kiadó, Budapest, 1955.
- 6 Csanádi Árpád: Labdarúgás. I–II. kötet (Technika-taktika) Harmadik átdolgozott kiadás. Sport Lap- és Könyvkiadó, 1960.
- 7 Aranycsapat [...]
- 8 Bourdieu, Pierre: A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978, 358–359. o.
- 9 Bourdieu, P., i. m. 363. o.
- 10 A kép árnyalása végett hozzá kell tennünk: néha, bizonyos típusú, főleg a szellemileg és idegileg érzékenyebb játékos típusoknál nemcsak a zöld gyepen dőlt el, hogy kiből lesz futballista, kiből nem, hanem az öltöző, mint „intézmény” is kimondhatta az ítéletet. Borsi-Kálmán Béla: Az ARANYCSAPAT és a KAPITÁNYA. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából. Kortárs Kiadó, Budapest, 2008. 144–149. o.
- 11 Kann, Robert A.: Das Nationalitätenproblem des Habsburgerreiches. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918. Erster Band. Verlag Hermann Böhlau Nachf./Graz-Köln, 1964. 176. o.
- 12 Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007. 60. o.
- 13 Landfester, Ulrike: Grundfragen der Ästhetik. Bild–Musik – Sprache – Körper. Köln/Weimar/Wien: Böhlau Verlag, 2008. 151. o. In: Bláha, Filip: Frauenkörper im Fokus. Wahrnehmung zwischen Straße und Turnplatz in Prag und Dresden vor dem Ersten Weltkrieg. PL Academic Research, 2011. 37. o.
- 14 Bláha, F. i. m. 38. o.

- 15 The Sokol movement (from the Slavic word for *falcon*) is a youth sport movement and gymnastics organization first founded in Prague in the Czech region of Austria-Hungary in 1862 by Miroslav Tyrš and Jindřich Fügner. Primarily a fitness training center, the Sokol, also through lectures, discussions, and group outings provided what Tyrš viewed as physical, moral, and intellectual training for the nation. In: <http://en.wikipedia.org/wiki/Sokol>. Letöltés: 2014. 05. 01. A későbbiek során a Sokolmozgalom a többi szláv országban is gyökeret eresztett, s a pánszlávizmus bizony értelmű színvonalává vált.
- 16 Ezekben az években még nem épültek meg Prága nagy stadionjai, a bemutatók a közvetlenül erre a célra kialakított parkokban, sík tereken történtek.
- 17 Bláha, F., i. m. 38. o.
- 18 Uo.
- 19 A cseh nemzeti történelem fordulópontjai voltak ezek, nagy uralkodók életéből vett jelenetek (Jiří Poděbrad), s nem utolsósorban az 1620-as fehéregyei tragédia.
- 20 Bláha, F., i. m. 38. o.
- 21 Hadas Miklós: A modern férfi születése. Helikon Kiadó, Budapest, 2003. 302. o.
- 22 Hadas M., i. m. 302. o. Nemzeti Sport, 1908. november 1-i tudósítása a magyar-osztrák mérkőzésről.
- 23 Uo. 302–303. o.
- 24 Nemzeti Sport, 1922. november 26. In: Hadas M., i. m. 302–303. o.
- 25 „Bárkitől ki lehetett kapni, voltak ellenfelek, ilyen-olyanok, de az „ellenfél” mindig is csak a magyar válogatot volt. Tőlük nem volt szabad kikapni.” Filip Bláha szóbeli közlése, 2014.
- 26 Hadas M., i. m. 309. o.
- 27 Schlosser Imre: Fél évszázad a futballpályán 1906–1956. Sport Lap- és Könyvkiadó, 1958.
- 28 Uo. 17–18. o.
- 29 <http://hu.wikipedia.org/wiki/Innsbruck>
- 30 Jelen tanulmány szövegének egy része „A rongy-labda virtuózai” címmel már megjelent a Magyar Nemzet 2010. július 20-i hétfői magazinjában az aznap Dél-Afrikában megrendezett világbajnoki döntő beharangozó cikkéknél. A mérkőzést a spanyol labdarúgó-válogatott 1:0 arányban megnyerte.
- 31 Tóth István (Kötce) szóbeli közlése, 1980-as évek, magnófelvétel. Tóth István a család Budapestre kerülésével (kb. 1908) a Mester utcai grundon tanult meg futballozni, innen került – nagy tehetségként – a Ferencváros serdülőcsapatába. Mentora (a névazonosság miatt is) Tóth (Potya) István volt, a legendás válogatott labdarúgó.
- 32 „Hja, sportszerűnek kell lenni.”
- 33 Schlosser I., i. m. 5. o
- 34 Puskás Ferenc. Egy legenda életre kel. Portréfilm. Rendezte: Dobor Dezső. A Go-Film Kft. és a Puskás Marketing Kft. koprodukciója, 1997.
- 35 Puskás Ferenc [...]
- 36 Borsi-Kálmán B., i. m. 127. o.
- 37 Orth György (1901–1962): az Erzsébetvárosban kezdte pályafutását, majd 15 évesen az MTK-ban folytatta. Korai sérülése miatt visszavonult és külföldön edzősködött.
- 38 Braun József [Csibi] (1901–1943): 27-szeres válogatott jobbszélő. A VAC csapatában kezdett játszani, majd az MTK-ba került. Orthhoz hasonlóan sérülés miatt korán abbahagyta a futballt. A keleti fronton Korotec mellett munkaszolgálatosként halt meg.
- 39 Bukovi Márton – Csaknád J. Jenő: Learn to Play the Hungarian way. Hungarian Sport Publishing Hous, Budapest, 1954. Jimmy Hogan előszó: „But these would be an unfinished symphony without the names of my greatest pupils – György ORTH and Csibi BRAUN. I discovered them in the Angol Park of Budapest as they were kicking a ball about one afternoon after school. [...] ORTH was the brainiest player I ever coached, and BRAUN was not far behind him.” 7–8. o.
- 40 Hogan egyébként végig úgy gondolta, hogy a skót stílus állt legközelebb az akkori MTK játékhhoz. „Modern hungarian football is based on the old scottish game of years ago 1924-25-26.” Hogan kulcskifejezései voltak: brains, ball control, body-balance, artist with the ball, accurate, precise passing, their goals are scored from finely-engineered attacking movements. In: Bukovi M. – Csaknád J. J., i. m. 7–8. o.
- 41 A világbajnokságok története. Sorozat, Sport 1 TV, 2010. május. Műsorvezető: Kaplár F. József.
- 42 A foci története (History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. Futballkultúrák. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 43 A foci története (History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. Európa. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 44 A foci története (The History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. A brazilok. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 45 Uo.
- 46 A cipoerának keletkezése idején természetesen nem sok köze volt még a tánchoz, s még kevésbé a futballhoz. Az afrikaiaknak 17. századtól kezdődő betelepítésük idején, s utána még nagyon sokáig, tilos volt a fegyverviselés. Az önvédelem képessége, a mások testének „kikerülése” tehát a kényszerű körülményeknek köszönhető.
- 47 A foci története (The History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. A brazilok. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró

- és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 48 Hadas M., i. m. 311. o.
- 49 Uo. Eleinte az MTK játékosainak bő fele, a Fradinak mintegy harmada, negyede zsidó származású. Ez a tény eleve megkérdőjelezi a Fradi eredendően „keresztény” jellegét. 296. o.
- 50 A csehek többsége a környező téglavetőkben dolgozott. In: Dreier, Sascha.: Der Papierene. Das Leben des Fußballstars Matthias Sindelar. Band 1. 1903-1933. Graphic Novel. Ueberreuter, Wien 2009. Sindelart vékony testalkata miatt „papírembernek” (der Papierene) nevezték.
- 51 „Die Verhältnisse, in denen „Motztl“, so der neue Spitzname Sindelars, aufwuchs, waren dementsprechend bescheiden. In Wien begann Sindelar bald gemeinsam mit anderen Arbeiterkindern dem „Fetzenlaberl“ (einem aus Stoffresten genähten Ball) auf der „Gstätten“ (Wiener Bezeichnung für verwilderten Platz) hinterherzujagen und fiel bereits früh ob seiner auf, mit denen er seine Mitspieler oft ins Leere laufen ließ. Fußball bildete zu jener Zeit nicht nur eine Ablenkungsmöglichkeit vom Alltag, sondern für Arbeiterkinder auch eine der wenigen Aufstiegsmöglichkeiten.” In: http://de.wikipedia.org/wiki/Matthias_Sindelar
- 52 Uo.
- 53 Vittorio Pozzo ügynökei segítségével lekenyerezte a játékvezetőt. A megbízást Pozzo feltehetően Mussolinótól kapta, aki, bár nem szerette igazán a futballt, nagy propagandalehetőséget látott benne. Az estet követően vége szakadt Pozzo és Hugo Meisl sporttörténelmi barátságának.
- 54 A foci története (The History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. Európa. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 55 „Den größten Einfluss auf die Spielweise des Mittelstürmers hatten jedoch die ungarischen Brüder Jenő und Kálmán Konrád.” In: http://de.wikipedia.org/wiki/Matthias_Sindelar
- 56 http://de.wikipedia.org/wiki/K%C3%A1lm%C3%A1n_Konr%C3%A1d
- 57 A foci története (The History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. Európa. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 58 A világbajnokságok története. Sorozat, Sport 1 TV, 2010. május-június. Műsorvezető: Kaplár F. József.
- 59 A valódi helyzet ennél némileg bonyolultabb. Az egyvédős felállást az 1-1-2-7-es felállás követte, ahol már volt két „fedezet”, azaz „half” ahol már két védő söprögetett, ezután jött az 1-2-1-7, ahol az egyik halfból védőt csináltak (a csatárok tudása fejlődött?). Aztán jött az 1-2-2-6-os rendszer, amit Magyarországon talán nem is játszottak, majd a „piramis felállás”, az 1-2-3-5, amit viszont hosszú ideig: az 1938-as ezüstérmes csapat is ezt játszott a Bíróval és Polgárral, mint két védővel. Már a modern korba nyúlik a WM-rendszer, Herbert Chapmannek, az Arsenal edzőjének találmánya, amelyben a „középfedezetet” („centerhalf”) hátravonta védőnek. In: Hadas M., i. m. 308-311. o.
- 60 A kézirat lezárásának időpontja 2014. május 10.
- 61 <http://magyarfutballakademia.hu/tartalom/sportagikepzes>
- 62 http://www.pfla.hu/downloads/dokumentumok/PFLA_Pedagogiai_Program_2013.pdf
- 63 Hadas M., i. m. 311. o.
- 64 Borsi-Kálmán Béla, történész, egyetemi tanár.
- 65 A foci története (The History of the Football. A Beautiful Game). Filmsorozat, MTV, 2008. Futballkultúrák. Írta és rendezte: Helen Wood. Sorozatíró és -rendező: Guy Oliver. Fremantle International Distribution, London.
- 66 Mindeddig nem regisztrált sporttörténelmi tény: Varga Zoltán halála 2010. április 9-én (pénteken) következett be. Az ELTE Old Boysnak a következő hét végén meghívása volt Nagyállóba egy jubileumi tornára. A város sporttársadalma nagy várakozással tekintett a mérkőzések elé. A halálesetet követően a csapat nem utazott el.
- 67 A kézirat lezárásának időpontja: 2014. május 10.